

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

מאכלים שמזמנים עליהם

(מ"ה א') **משנה:** אכל דמאי (חיטים מתבואת עם הארץ שספק אם עישרו), ומעשר ראשון שנטלה תרומתו, מעשר שני והקדש שנפדו... מזמנים עליו. אכל טבל, ומעשר ראשון שלא נטלה תרומתו, ומעשר שני והקדש שלא נפדו... אין מזמנים עליו.

(מ"ז א') (שנינו) אכל דמאי (מזמנים עליו). (ומקשה) הא לא חזי ליה! (ומתרץ) כיון דאי בעי מפקר להו לנכסיה והוי עני, וחזי ליה. **דתנן** (דמאי ג,א): מאכילין את העניים דמאי (דרוב עמי הארץ מעשרים הם, וחומר דרבנן בעלמא הוא), ואת האכסניא (אורחים¹) דמאי.

(שנינו במשנה) (אכל) מעשר ראשון שנטלה תרומתו (מזמנים עליו). (ומקשה) פשיטא! (ומתרץ) לא צריכא אלא שהקדימו בשבליים² והפריש ממנו תרומת מעשר, ולא הפריש ממנו תרומה גדולה, וכדרכי אבהו.

דאמר רבי אבהו אמר ריש לקיש: מעשר ראשון שהקדימו בשבולים פטור מתרומה גדולה, שנאמר³: "וְהִרְמַתֶּם מִמֶּנּוּ תְּרוּמַת ה' מֵעֵשֶׂר מִן הַמַּעֲשֹׂר"; מעשר מן המעשר אמרתי לך, ולא תרומה גדולה, ותרומת מעשר מן המעשר.

(מ"ז ב') (שנינו:) (אכל) מעשר שני והקדש שנפדו (מזמנים עליו). (ומקשה) פשיטא! (ומתרץ) הכא במאי עסקינן? כגון שנתן את הקרן ולא נתן את החומש (שחייבים הבעלים לתת כשהם הפודים). והא קא משמע לן דאין חומש מעכב.

1. פירוש המשנה לרמב"ם. וביאר: ועשו זאת לרוב חשיבות האיכסון בתורתנו, כדי להקל על בני אדם. ורש"י פירש: אכסניא, חיל של מלך שמטיל על בני העיר לזונם בשובם ממלחמתו, והרי הם כעניים לפי שהם שלא במקומם.
2. לוי קדם את הכהן ונטל מעשר בשבולים קודם שנטל כהן תרומה גדולה. והכהן היה לו ליטול תרומה גדולה תחלה אחד מחמישים, דרחמנא קרייה ראשית וכתוב (שמות, משפטים, כב,כח) "מִלֶּאֱתָךְ וְדַמְעָךָ לֹא תֵאַחֵר", נמצאת תרומה גדולה של כהן בתוך המעשר הזה אחד מחמישים שבו, לבד מתרומת מעשר שעל הלוי להפריש תרומה ממעשרו. רש"י.
3. במדבר יח,כו.

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דבליצקי זצ"ל,
ויבדלחט"א הרב אשר וייס
והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

שיטות הראשונים

האוכל טבל ואיסורים, האם מברך עליהם: דעת רמב"ם, רשב"א, רא"ה, וריטב"א, שהאוכל מאכלים אסורים, אפילו טבל דדבריהם, אינו מברך עליהם לא תחילה ולא סוף⁴. ודעת ראב"ד ורא"ש שברכה תחילה וסוף מברך, הואיל ונהנה. אלא שאין להן חשיבות קביעות לזימון, הואיל ואוכלים דבר איסור⁵. ודעת רש"י, שהטעם שאין מזמנים על איסור, משום שאם כן יהיה הזימון מצווה הבאה בעבירה. והשו"ע⁶ פסק כרמב"ם.

האוכל דבר איסור במקום סכנה, האם מברך עליו: דעת מהר"ם מרוטנבורג ורא"ש, שחולה שיש בו סכנה שאוכל ביום הכפורים מברך⁷, ואומר מעין המאורע בברכת המזון. ורבינו ירוחם כתב בשם הרמ"ה, שאינו מברך עליו. וכן דעת רא"ה וריטב"א⁸. והשו"ע⁹ פסק כרא"ש.

4. מדתניא ומייתנין לה בפ' במה מדליקין (כ"ג א') הדמאי מערבין בו ומשתתפין בו ומברכין עליו ומזמנין עליו ומפרישין אותו ערום בין השמשות, דאלמא דמאי הוא דמברכין עליו הא טבל אין מברכין עליו. רשב"א. ובטעם הדבר כתב הריטב"א, שאין זה הנאה, ועל המברך נאמר (תהלים יג) "וּבִצֵּעַ בִּרְךָ נֶאֱפָץ ה'" (וראה להלן, גבי האוכל בהיתר ביוה"כ, שכתב שאינו חשוב נהנה).
5. והוא כעין אכילת פירות שאין להם קבע לזימון. אבל ברכה תחילה וסוף, למה לא יברכו הואיל ונהנו. רא"ש. וטעמא דמילתא דאין מזמנין על מי שאכל דברים אסורים, מפני שאין חבריו רשאים להתחבר עמו בחבורה. ובני חבורה שכולן אכלו מדברים האסורין אלו, גם הן אין להם קבע, שאין קבע וחבור לדברים האסורים. והלכך דוקא ברכת זמון הוא דאין כאן. ראב"ד (כפי שהובאו דבריו ברשב"א).
6. או"ח קצו, א. מקורות - רש"י (מ"ז א', ד"ה הא לא). רמב"ם וראב"ד (הל' ברכות א, יט). רשב"א (מ"ה א', ד"ה מתני'). רא"ש (סי' ב). ריטב"א (הל' ברכות ה, יב). רא"ה (ריש פירקין).
7. דבהיתרא קאכיל ואדרבא מצוה קעביד דהוי לדידיה יום הכיפורים כשאר יום טוב. וכתב בביאור הגר"א (או"ח רד, ט, ס"ק כו), דלא שייך בוצע בירך, דהא מצוה קעביד, כמו שכתוב 'וחי בהם' והתירא קאכיל.
8. שהלחם וכל מאכל אסור הוא לו ביום הכיפורים כחזיר בשאר ימים, אלא שהותר לו מפני חוליו כשאר איסורין. ריטב"א. והוסיף, אבל חולה שבישלו לו בשבת על ידי גוי או על ידי ישראל בהיתר דברים המותרין, מכיון שאין בגופן איסור, אלא במעשה שבת, ומעשה זה נעשה בהיתר, מברך לפניו ולאחריו כדינו. וכן דעת הרא"ה. וביאר הריטב"א, שאפילו שאכלם בהיתר מפני חליו שהיה מסוכן, אינו חשוב נהנה ואינו מברך עליו כלל, שכל הנאה שתחילתה באונס וסופה ברצון אינה הנאה ואשת ישראל שנאנסה מותרת לבעלה אף על פי שסופה לרצון (כתובות נ"א ב').
9. או"ח רד, ט. וכתב ב"י שהרא"ש סובר כראב"ד שהאוכל דבר איסור מברך עליו, ולרמב"ם אמנם אינו מברך עליו, ומיהו היכא שאוכל דבר איסור לרפואת חולי נראה דלרמב"ם נמי מברך עליו. מקורות - רבינו ירוחם (נתיב טז, סוף ח"א).

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דבליצקי זצ"ל,
ויבדלחט"א הרב אשר וייס
והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

זימון בין אנשים שחלקם אסורים במאכלי האחרים: כתבו הראשונים שאם יש בחבורת הזימון אחד שנזהר מפת גויים, והאחרים אינם נזהרים, דליכא אפילו איסורא דרבנן, מזמנין יחד¹⁰. ועוד כתבו, שאם היה אחד מהן מודר מן השניים מצטרפין. אבל אם כולן מודרין הנייה זה מזה, כיון דליכא חד מינייהו דמצי אכיל מדחבריה, לא מצטרפין. וכן פסק השו"ע¹¹.

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות ברכת המזון, סימן קצו)

- א. אַכַּל דְּבַר אִסּוּר, אָף עַל פִּי שְׂאִינוּ אִסּוּר אֶלָּא מְדַרְבָּנָן, אֵין מְזַמְּנִין עָלָיו וְאֵין מְבָרְכִין עָלָיו לֹא בְּתַחֲלָה וְלֹא בְּסוֹף.
- ב. אִם אַכַּל דְּבַר אִסּוּר בְּמָקוֹם סִכָּנָה, מְבָרְכִים עָלָיו. (וְעֵין לְקַמֵּן סִי' ר"ד).
- ג. שְׁלֹשָׁה שֶׁאָכְלוּ כְּאַחַד, וְאַחַד נִזְהָר בְּפֶת גּוֹיִים וְאַחַד אֵינוּ נִזְהָר, אוֹ אֶחָד מֵהֶן כֹּהֵן וְאוֹכֵל חֲלוּת, אָף עַל פִּי שְׂאִיתוֹ שֶׁנִּזְהָר אֵינוּ יָכוֹל לֶאֱכֹל עִם אוֹתוֹ שְׂאִינוּ נִזְהָר, וְלֹא יִשְׂרָאֵל עִם הַכֹּהֵן, כִּיּוֹן שְׂאִיתוֹ שְׂאִינוּ נִזְהָר יָכוֹל לֶאֱכֹל עִם הַנִּזְהָר וְכֵהֵן עִם הַיִּשְׂרָאֵל, מְצַטְרְפִין; אֲבָל אִם הָיוּ כֹּהֲנִים וְזָר אוֹכְלִים כְּאַחַד, וְהַכֹּהֲנִים אוֹכְלִים חֲלָה וְנִזְהָרִים מִפֶּת שֶׁל גּוֹיִים וְהַזָּר אוֹכֵל פֶּת שֶׁל גּוֹיִים, אֵינָם מְצַטְרְפִין. וְהוּא הַדִּין לְשִׁלְשָׁה שֶׁמְדַרְשִׁים זֶה מִזֶּה שְׂאִינָם מְצַטְרְפִין לְזִמּוֹן.
- הגה: וְדוֹקָא כְּשֶׁכָּל אֶחָד אוֹכֵל מִכְּפָרוֹ, אֲבָל אִם אוֹכְלִים מִכְּכֹר בַּעַל הַבֵּית, מְצַטְרְפִין דְּהָא אוֹכְלִים מִכְּכֹר אֶחָד (א"ז).

מהר"ם (הו"ד בהגהות מיימוניות). הגהות מיימוניות (הל' ברכות ב, אות ב). ריטב"א (הל' ברכות ה, יב). רא"ה (ריש פירקין).

10. ואף על גב דחד מינייהו אינו יכול לאכול מפתן מחמת שמחמיר על עצמו ונזהר בכך, כיון דאינהו מצו אכלי מזידה, אף על גב דאינהו לא מצי אכל מזידהו מצטרפין לזימון, וראיה לדבר מדתנן בריש ערכין (ג' ב') הכל חייבין בזימון כהנים לויים וישראלים, ואמרין עלה בגמרא פשיטא! לא צריכא דכהנים אכלי תרומה וקדשים וזר אכל חולין. מהו דתימא כיון דזר לא אכיל תרומה וקדשים לא מצטרף, קמ"ל כיון דכהן מצי אכיל חולין, שפיר דמי. רשב"א.
11. או"ח קצו, ג. ודעת שיבולי הלקט, הובאה באגור, דעת יחיד, בשם אחיו רבי בנימין, שאפילו אם הנזהר מפת של נכרים היה כהן והיה אוכל חלות או תרומות, ושאינו נזהר היה ישראל והיה אוכל פת של נכרים, שאין אחד מהן יכול לאכול מפיתו של חבירו אפילו הכי מצטרפין לזימון, לפי שאם יזדמן להם בסעודתן פת חולין של ישראל שניהם יכולין לאכול ממנו. והביאוהו הב"י ודרכי משה, ודחאוהו. מקורות - תוספות (מ"ה א, ד"ה אכל). רבינו יונה (לג א ברי"ף, ד"ה ומעשר שני). רא"ש (סי' ב). רשב"א (מ"ה א, ד"ה מתני'). מרדכי (סי' קנו). שיבולי הלקט (סדר ברכות סימן קנא).

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דבליצקי זצ"ל,
ויבדלחט"א הרב אשר וייס
והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

(או"ח, הלכות ברכת הפירות, סימן רד)

ט. אֶכַל מֵאֵכָל או מִשְׁקָה שֶׁל אֲסוּר מִפְּנֵי הַסִּכָּנָה, מְבָרֵךְ עָלָיו תְּחִלָּה וְסוּף.

דיני עניית אמן

(מ"ז א') רבה בר בר חנה הוה עסיק ליה לבריה (שהתחתן) בי רב שמואל בר רב קטינא. קדים ויטיב וקמתני ליה לבריה (הלכות סעודה. לפי שהחתן רגיל לבצוע, והיה מלמדו היאך יעשה): אין הבוצע רשאי לבצוע עד שיכלה אמן מפי העונים¹².

רב חסדא אמר: מפי רוב העונים.

אמר ליה רמי בר חמא: מאי שנא רובא (שצריך לחכות להם), דאכתי לא כליא ברכה? מיעוטא נמי לא כליא ברכה! אמר ליה: שאני אומר כל העונה אמן יותר מדאי, אינו אלא טועה.

תנו רבנן: אין עונין לא אמן חטופה (האל"ף בשווא), ולא אמן קטופה (שמבליע הנו"ן), ולא אמן יתומה (שלא שמע הברכה). ולא יזרוק ברכה מפיו. בן עזאי אומר: כל העונה אמן יתומה, יהיו בניו יתומים. חטופה, יתחטפו ימיו (ימות קודם זמנו). קטופה, יתקטפו ימיו. וכל המאריך באמן, מאריך לו ימיו ושנותיו.

גרסינן לעיל, **בריש פרקין (מ"ה א')**:

אמר רב חנן בר אבא: מניין לעונה אמן שלא יגביה קולו יותר מן המברך? שנאמר: "גִּדְּלוּ לָהּ אֶתִּי (בשווה לי) וְנִרְוַמָּהּ שְׁמוֹ יִחְדָּו".

אמר רבי שמעון בן פזי: מניין שאין המתרגם רשאי להגביה קולו יותר מן הקורא? שנאמר: "מִשֶּׁה יִדְבֹּר וְהָאֱלֹהִים יַעֲנֵנוּ בְּקוֹל"; שאין תלמוד לומר "בְּקוֹל", ומה תלמוד לומר "בְּקוֹל"? בקולו של משה.

תניא נמי הכי: אין המתרגם רשאי להגביה קולו יותר מן הקורא (בתורה). ואם אי

12. אמן אחר ברכת המוציא, דאף עניית אמן מן הברכה היא, ואמרינן בפרק כיצד מברכין (ל"ט ב'): צריך שתכלה ברכה קודם בציעה. רש"י.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

אפשר למתרגם להגביה קולו כנגד הקורא, ימערך (ינמיך) הקורא קולו ויקרא.

שיטות הראשונים

אמן יתומה ועניית אמן על ברכה שלא שמע: לפי רש"י¹³ ותוספות, אם יודע על איזו ברכה עונה, גם בברכה שמחויב בה, אינה אמן יתומה¹⁴. ולפי רב ניסים גאון, רמב"ם, ורבינו יונה, בברכה שמחויב בה, אינו יוצא חובת הברכה אלא כשמע הברכה. ורק בברכה שאינו מחויב בה, רשאי לענות אע"פ שלא שמע הברכה¹⁵.¹⁶ וכן פסק השו"ע¹⁷. והרמ"א כתב שיש מחמירים כרש"י ותוספות, כשאנו מחויב בברכה, ואינו יודע על מה עונה. **כוונת המברך לעניית אמן של העונים:** כתב או"ז בשם הירושלמי שצריך השומע לענות אמן כדי להוציא את המברך. ושבעל נפש צריך לחוש לזו השמועה. וכן פסק הרמ"א¹⁸.

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות תפילה, סימן קכד)

ח. לא יענה אמן חטופה, דהינו כאלו האל"ף נקודה בחטף; וכן שלא יחטף וימהר לענות אותו קדם שישים המברך; וכן לא יענה אמן קטופה, דהינו שמחסר קריאת הנו"ן

13. זה לשון רש"י: אמן יתומה - שלא שמע הברכה, אלא ששמע שעונין אמן. והא דאמרינן בהחליל (סוכה נ"א א') שבאלכסנדריא של מצרים היו מניפים בסודרים כשהגיע עת לענות אמן, אלמא לא שמעי וקא ענו, הנהו מידע ידעי שהם עונים אחר ברכה, ועל איזו ברכה הם עונים, אלא שלא היו שומעים את הקול.
14. בתלמידי רבינו יונה ובמאירי, מפורש שלדעה זו, אף יוצא ידי חובה בעניית אמן זו.
15. והא דעונין אמן בהנפת סודרין, היינו בקריאת ס"ת, ולא בתפילה ולא בדבר ששליח מוציא רבים ידי חובתן.
16. נמצא, כשיודע על מה עונה, ומחויב בברכה - קולא לרש"י ותוספות, וחומרא לרב ניסים ורמב"ם. וכשאנו יודע על מה עונה, ואינו מחויב - קולא לרב ניסים ורמב"ם, וחומרא לרש"י ותוספות.
17. או"ח קכד, ח. מקורות - רש"י (ברכות מ"ז א', ד"ה יתומה). רב ניסים גאון (הו"ד בתוספות). תוספות (סוכה נ"ב א', ד"ה וכיון). רמב"ם (הל' ברכות א, יד). רבינו יונה (לה א בר"ף, ד"ה ההיא). מאירי (ד"ה זה שביארנו).
18. או"ח קסז, ב. ובביה"ל (ד"ה המברך) פקפק בד"ן זה (שכן כל המברך בעצמו איזה ברכה אין צריך להאמן כלל וכלל, ואדרבה העונה אחריה אמן הרי זה בור, כמבואר בש"ס). וכתב שאולי טעות סופר בירושלמי. אמנם בביאור הגר"א (ס"ק יג) ביאר הדין, דאמן מכלל הברכה הוא, כמש"כ רש"י (מ"ז א') שאין הבוצע רשאי לבצוע עד שיכלה אמן מפי העונים, דאף עניית אמן מן הברכה היא, ואמרינן צריך שתכלה ברכה קודם בציעה, ולא הסתייג ממנו, וכן פסק 'בן איש חי' (שנה א, אמור, ט; מסעי, יד). מקורות - אור זרוע (הל' סעודה, ס' קס).

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

שאינו מוציאה בפיה שתיאה נכרת; (גם לא נפסיק באמצע המלה) (בית יוסף בשם הערוך);
ולא יענה אמן ותומה, דהינו שהוא חייב בברכה אחת ושליח צבור מברך אותה וזה
אינו שומעה, אף על פי שידע איזו ברכה מברך השליח צבור, מאחר שלא שמעה, לא
יענה אחריו אמן, דהוי אמן ותומה.

הגה: ויש מחמירין דאפלו אינו מחייב באותה ברכה, לא יענה אמן אם אינו יודע באיזה ברכה
קאי שליח צבור, דזה נמי מקרי אמן ותומה (טור בשם תשב"ץ); ולא ימתין עם ענית האמן, אלא
מיד שפלה הברכה יענה אמן (אבודרהם).

ולא יענה אמן קצרה, אלא ארכה קצת, כדי שיוכל לומר: אל מלך נאמן; ולא יאריך
בה יותר מדאי, לפי שאין קריאת התבה נשמעת כשמאריך יותר מדאי.

ט. אם יש קצת מהעונים שמאריכין יותר מדאי, אין צריך המברך להמתין להם.

יב. העונה אמן, לא יגביה קולו יותר מהמברך.

(או"ח, הלכות קריאת ספר תורה, סימן קמה)

א. בימי חכמי הגמרא היו נוהגים לתרגם, כדי שיבינו העם... ואין הקורא רשאי להגביה
קולו יותר מהמתרגם, ולא המתרגם יותר מהקורא...

(או"ח, הלכות בציעת הפת, סימן קסז)

ב. יברך: המוציא לחם מן הארץ. (ואם רבים מסבים יכנונו לבם לשמע ברכה ויענו אמן,
והמברך יכון לאמן שאומרים) (אור זרוע)...

עד מתי המצטרף לסעודה יכול להצטרף לזימון

(מ"ז א') רב ושמואל הוו יתבי בסעודתא. אתא רב שימי בר חייא, הוה קמסרהב
(ממהר) ואכיל.

א"ל רב: מה דעתך, לאיצטרופי בהדן? אנן אכילנא לן (גמרנו הסעודה קודם שבאת).
אמר ליה שמואל: אלו מייתו לי ארדיליא, וגוזליא לאבא (כינוי כבוד לרב) מי לא
אכלינן (הלכך לא גמרה סעודתא ומצטרף)?!

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דבליצקי זצ"ל,
ויבדלחט"א הרב אשר וייס
והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

שיטות הראשונים

אילו מייתו לי ארדיליין וכו' מי לא אכלינן: כתב הרי"ף, אלמא כל היכא דאי מייתי להו מידי מצי למיכל מיניה, מצטרף בהדיהו, וכן הלכה. וכן פסק הרמב"ם. וכתבו תוספות משמע דכן הלכה, דרב נמי לא פליג. אבל אם אמרו הב לן ונברך, שהסיוח דעתם מלאכול, אין שלישי מצטרף עמהם. וכן כתבו רא"ש ורשב"א. וכן פסק השו"ע¹⁹.

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות ברכת המזון, סימן קצז)

א. שנים שאכלו כאחד וגמרו, ובא שלישי, כל היכא דאי מייתי להו מידי מצו למיכל מיניה, מצטרף בהדיהו; וחיבים לתן לו לאכל כדי שיצטרף עמהם. והוא שבא עד שלא אמרו: הב לן ונברך, אבל אם אמרו: הב לן ונברך ואחר כך בא השלישי, אינו מצטרף עמהם.

הגה: ונטילת מים אחרונים כהב לן ונברך דמי (מרדכי פרק ג' שאכלו) ועין לעיל סי' קע"ט.

מי הוא המזמן

(מ"ז א') תלמידי דרב הוו יתבי בסעודתא. על רב אחא. אמרי: אתא גברא רבא דמברך לן.

אמר להו: מי סבריתו דגדול מברך, עיקר שבסעודה מברך (אחד מאותם שהיו בתחילת ההסבה).

(ומסיק) והלכתא: גדול מברך, אע"ג דאתא לבסוף.

שיטות הראשונים

נתינת רשות של גדול שבסעודה לקטן לברך: הלכתא, גדול מברך. וכתבו תוספות שאם

19. או"ח קצז, א. מקורות - תוספות (ד"ה אילו). רא"ש (סי' יח). רשב"א (עי' מ"ח א', ד"ה יהבו).

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

רצה הגדול לתת רשות לקטן, רשאי²⁰. וכן פסק השו"ע²¹.

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות ברכת המזון, סימן רא)

א. גדול מבִּרְךָ, אֶפְלוּ בָּא בְּסוּף; וְאִם רָצָה לִתֵּן רְשׁוֹת לְקָטָן לְבִרְךָ, רְשָׁאִי; וְהִנֵּי מִלִּי כְּשֵׁאִין שָׁם אוֹרְחַי, אֶבֶל אִם יֵשׁ שָׁם אוֹרְחַי, הוּא מְבִרְךָ אֶפְלוּ אִם בָּעַל הַבֵּית גָּדוֹל מִמֶּנּוּ, כִּדִּי שִׁבְרָךְ לְבַעַל הַבֵּית...

צירוף עם הארץ לזימון

(מ"ז ב') **תניא**: אין מזמנין על עם הארץ.

תנו רבנן: איזהו עם הארץ? (1) כל שאינו קורא קריאת שמע ערבית ושחרית, דברי רבי אליעזר. (2) רבי יהושע אומר: כל שאינו מניח תפילין. (3) בן עזאי אומר: כל שאין לו ציצית בבגדו. (4) רבי נתן אומר: כל שאין מזוזה על פתחו. (5) רבי נתן בר יוסף אומר: כל שיש לו בנים ואינו מגדלם לתלמוד תורה. (6) אחרים אומרים: אפילו קרא ושנה (משנה) ולא שימש תלמידי חכמים (ללמוד מהן טעמי המשניות), הרי זה עם הארץ.

(ומסיק) הלכה כאחרים.

שיטות הראשונים

זימון על עם הארץ בזמן הזה: כתב הרא"ש בשם רבינו חננאל שהאידנא אין נזהרים מלזמן עם עם הארץ גמור. וכן הרמב"ם אינו מביא דין זה. וכן פסק השו"ע²².

20. מדאשכחן (מ"ז ב') דרב ורבי חייא הוו יתבי בסעודתא קמיה דרבי, אמר ליה רבי לרב: קום משי ירך. חזייה דקא מירתת. אמר ליה: בר פחתי, עיין בברכת מזונא קאמר לך.

21. או"ח רא,א. מקורות - תוספות (מ"ז א', ד"ה והלכתא).

22. או"ח קצטג, וכתב במשנ"ב (ס"ק ב) הטעם, שאם היו פורשין מהם, היו גם הם פורשין מן הצבור לגמרי. ואם אינו

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דבליצקי זצ"ל,
ויבדלחט"א הרב אשר וייס
והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות ברכת המזון, סימן קצט)

ג. עם הארץ גמור מזמנין עליו בזמן הזה.

צירוף קטן לזימון

(מ"ז ב') אמר רבי יהושע בן לוי: אף על פי שאמרו קטן המוטל בעריסה אין מזמנין עליו (בשלושה), אבל עושין אותו סניף (חיבור) לעשרה (להצטרף לתשעה גדולים).

ואמר רבי יהושע בן לוי: תשעה ועבד מצטרפין (לומר דבר שבקדושה).

מיתיבי: מעשה ברבי אליעזר שנכנס לבית הכנסת ולא מצא עשרה, ושחרר עבדו והשלימו לעשרה; שחרר אין, לא שחרר לא!

תרי אצטריכו, שחרר חד ונפיק בחד.

והיכי עביד הכי? והאמר רב יהודה: כל המשחרר עבדו עובר בעשה, שנאמר: "לְעֶלְמָם בָּהֶם תַּעֲבֹדוּ".

לדבר מצוה שאני. מצוה הבאה בעבירה היא! מצוה דרבים שאני.

אמר רבי אמי: שני תלמידי חכמים המחדדין זה את זה בהלכה, מצטרפין (להיות שלושה. וכגון רב חסדא ורב ששת).

אמר רבי יוחנן: קטן פורח (שהביא סימנים, ולא בא לכלל שניו) מזמנין עליו.

(מ"ח א') (ומסיק) ולית הלכתא ככל הני שמעתתא, אלא כי הא דאמר רב נחמן: קטן היודע למי מברכין מזמנין עליו.

מקיים מצות התורה בדבר המפורסם בכל ישראל, כגון שאינו קורא קריאת שמע שחרית וערבית, יש אומרים שאעפ"כ מזמנין עליו. ודעת המג"א שבזה אין מזמנין עליו, דבזה כיון דכלל ישראל קוראין קריאת שמע, לא חיישין לקלקולא במה שנפרוש עצמנו מיחידים שאין קורין. וכן סתמו כמה אחרונים. וכל שכן רשע ועובר עבירות בפרהסיא. ובביה"ל (ד"ה עם הארץ גמור) ביאר דיש חילוק בזה בין זימון לשאר דברים שבקדושה, בהם אפילו עברין לתיאבון מצטרף (כל שלא נידוהו), משום שזימון הוא התחברות, ואין להתחבר אתו. עיי"ש.

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דבליצקי זצ"ל,
ויבדלחט"א הרב אשר וייס
והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

שיטות הראשונים

קטן היודע למי מברכין מזמנין עליו: פירש רבנו חננאל דמיירי שנכנס בשנת י"ג ולא הביא ב' שערות ידועות, שעדיין הוא קטן, ואעפ"כ, אם יודע למי מברכין, מזמנין עליו^{23, 24}. וכתב הרי"ף, ואנן לא סבירא לן הכי, כיון דקרי ליה קטן אפילו בן ט' שנים או י', אם יודע למי מברכין מזמנין עליו. וכעין זה כתב הרמב"ם²⁵. וכתבו רשב"א וריב"ש, משום דזמן חינוכו הוא²⁶. והרא"ש, על פי ירושלמי²⁷, כתב שאין עושין קטן סניף לעשרה לברכת המזון ולתפלה ולשלושה, עד שיביא שתי שערות. והשו"ע²⁸ פסק כרי"ף ורמב"ם. והרמ"א פסק כרא"ש.

צירוף קטן לזימון בשלושה: דעת רב האי גאון וה"ר פרץ, שמצטרף לעשרה ולא לשלושה. ודעת רמב"ם, רמב"ן, והמאירי שמצטרף בין לשלושה בין לעשרה. וכן פסק השו"ע²⁹.
צירוף כמה קטנים: כתב הכלבו, ולדעת אלו שמצרפין אותו לג', דוקא אחד, אבל שניים

23. וכן כתב רבינו יונה דעה זו בשם מקצת הגאונים, דמפני שלא הגיע לעונשין קרי ליה קטן. ורוצה לומר, כשהגיע בשנת י"ג מיד מזמנין עליו, ואע"פ שלא הגיע לעונשין עד שישלים כל השנה. אבל קודם שיכנס בשנת י"ג, אפילו הביא שתי שערות אין מזמנין עליו.

24. והרשב"א הביא פירוש של רב האי גאון, ופירשו, דמיירי שהביא שתי שערות לאחר שבא לכלל י"ג שנה, אלא שאין סימניו גדולים כדי לכופ ראשן לעיקרן (שהוא שיעור סימני גדלות ממש), אלא שהן פורחין ויוצאין, ולפיכך כל שהוא קטן כזה שלא נגמרו סימניו לגמרי מדקדקין אחריו, ואם ידע למי מברכין מזמנין עליו. ואם לאו, אין מזמנין עליו. אבל אם גמרו סימניו, אין מדקדקין אחריו אלא מזמנין עליו.

25. אלא שכתב כבן שבע או שמונה. ולא משמע דפליג.

26. אבל קטן מבן שש, אפילו הוא חריף, ויודע למי מברכין, ולמי מתפללין, אינו כלום. שהרי לא הגיע לעונת הפעוטות, והרי הוא כמי שאינו בן דעת. ריב"ש. והרא"ה כתב, דאם יודע למי מברכין, אפילו בן חמש.

27. אמר רבי יוסי כמה זימנין אכלינא עם רבי תחליפא אבא ועם רבי חנינא בר סיוי חביבי, ולא זמינו עלי עד דאייתיני ב' שערות.

28. או"ח קצט, וכתב המשנ"ב (ס"ק כג) כדברי רשב"א וריב"ש, שפחות מעונת הפעוטות אינו כלום. מקורות - ר"ח (הו"ד בראשונים). רא"ש (סי' כ; ובתוספותיו, ד"ה לית). רבינו יונה (לה א ברי"ף, ד"ה קטן היודע). רשב"א (מ"ח א', ד"ה ולית). רוקח (הל' סעודה, סי' שלד). ריב"ש (שו"ת סי' תנא). סמ"ג (עשין כז).

29. או"ח קצט, וכתב המשנ"ב (ס"ק כ"ז): וכל אלו הדעות הוא רק לענין צירוף שיהיה מצטרף לשלושה ולעשרה; אבל שיהיה הוא המזמן ויוציא אחרים בבהמ"ז, לכו"ע אינו מוציא עד שיהיה בן י"ג שנה ויום אחד ויודע שהביא שתי שערות, שבהמ"ז הוא מן התורה ובשל תורה אין סומכין על חזקה זו דמסתמא הביא. מיהו אם המזמן אינו אומר כי אם נברך וכל בהמ"ז מברך כל אחד ואחד לעצמו כמנהגנו, לית לן בה דכיון שהוא בן י"ג שנה סמכין בזה על חזקה (דזימון לרוב הפוסקים מדרבנן). מקורות - רמב"ם (הל' ברכות ה, ז). רמב"ן (מ"ח א', ד"ה הא). מאירי (מ"ז ב', ד"ה מה).

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
בהסמכת הרבנים הגאונים: הרב שריה דנליצקי זצ"ל,
ויבדלחט"א הרב אשר וייס
והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

לא, דרובא בגדולים בעינן. אבל לעשרה יש מצרפין אפילו ג' קטנים כמו שמצטרפין ג' אוכלי ירק. וכן דעת הרא"ה שמצרפים³⁰.

צירוף קטן לדבר שבקדושה: דעת רבינו תם, דקטן, ואפילו מוטל בעריסה, עושין אותו סניף לעשרה, לברכת המזון ותפילה³¹. וכן דעת רב האי גאון ורז"ה³². וכתבו ראשונים, שאף ר"ת עצמו לא היה עושה מעשה לצרפו. וריב"ש כתב, שאף לדברי המתירים, עכ"פ צריך להיות בן דעת, ויודע למי מברכים ומתפללים, וגדול מבן שש. ודעת רוב הראשונים שאין עושים אותו סניף עד שיביא שתי שערות³³. והשו"ע³⁴ הביא דברי רבינו תם ודעימיה, וכריב"ש, וכתב שלא נראו דבריהם לגדולי הפוסקים. וכן פסק הרמ"א, וכתב, מיהו יש נוהגים להקל בשעת הדחק.

אחד מעשרה שאינו יכול לענות כי מתפלל: כתב הגהות מיימוניות בשם מהר"ם שאם התחיל אחד להתפלל לבדו ואין כאן אלא תשעה שיוכלו לענות, אפילו הכי מצטרף עמהם דכתיב "וְנִקְדְּשִׁיתִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", אכל עשרה דבני קדושה נינהו שכינה שריא³⁵. אמנם טוב והגון להמתין עד שיגמור תפלתו כדי שיזכה גם הוא לענות

30. והשו"ע (קצט"ו) כתב קטן שהגיע לעונת הפעוטות וכו' ומצטרף. וכתב משנ"ב (ס"ק כה) היינו אחד ולא שניים. כ"כ מג"א וכן הסכים הברכ"י בדעת המחבר. מקורות - רא"ה (מ"ח א', ד"ה כשהוא). כלבו (ס"י כה).

31. דאע"ג דאמרין התם ולית הלכתא ככל הני שמעתתא אלא כי הא דאמר רב נחמן קטן היודע למי מברכין מזמנין עליו, בהא לא פליג; דכי בעי יודע, הני מילי לזימון שלושה, אבל לסניף לעשרה מודה לרבי יהושע בן לוי דסניף לעשרה, והוא הדין נמי לתפלה. דודאי רבי יהושע בן לוי לענין תפלה נמי קאמר, מדפריך מעובדא דרבי אליעזר דמיירי בתפלה.

32. דכל בי עשרה שכינה שרויה (סנהדרין ל"ט א') דמ' וְנִקְדְּשִׁיתִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (ויקרא כב, לב) ילפינן דאומרים קדושה בעשרה, לא שנא גדולים ולא שנא קטנים קרינן ביה בתוך בני ישראל. וכתבו רא"ש (עיי"ש) ומרדכי, דטפי מאחד, לא. אמנם רז"ה כתב, ולא שנא קטן אחד ולא שנא שניים ושלושה וארבעה, כיון דאיכא רובא מהגדולים מצטרפין למנין עשרה. עיי"ש.

33. דמסתברא דרבי יהושע בן לוי סבר כרב אשי, דפליג על מר זוטרא לעיל בריש פירקין (מ"ה ב') גבי קורין לו ומזמנין עליו, דמיקל טפי בעשרה מבזימון שלושה. והתם פסקין כמר זוטרא דמחמיר בעשרה, הלכך אין הלכה כרבי יהושע בן לוי. רא"ש בשם ה"ר יוסף.

34. או"ח נה, ד. מקורות - תוספות (מ"ח א', ד"ה ולית). רא"ש (ס"י כ). מרדכי (ס"י קעב). המנהיג (דיני תפילה, בסופו, ד"ה פרק שלושה). רז"ה (המאור ברכות לה ב ברי"ף). ריב"ש (שו"ת ס"י תנא). ארחות חיים (הל' תפילה ס"י עג) בשם ר"ש וראב"ד. כלבו (סו"ס יא) בשם הר"פ. רמב"ם (הל' ברכות ה, ז). הגהות מיימוניות (אות ו). סמ"ג (עשין כז). רבינו יונה (לה ריש ע"ב ברי"ף). רשב"א (שו"ת ח"א ס"י רלט; תנג; תשיח).

35. ותדע מקטן המוטל בעריסה דמצטרף לרבי יהושע בן לוי. ואפילו למאן דפליג, זהו משום דלא ידע למי מברכין

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דבליצקי זצ"ל,
ויבדלחט"א הרב אשר וייס
והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

עמהם³⁶. וכן פסק השו"ע³⁷.

צירוף אדם ישן לעשרה: כתב האגור בשם מהרי"ל, עשרה שהיו בבית כנסת, וישן אחד מהם, יכולים להתפלל³⁸. ונהי דכתב הרא"ש דצריכי עשרה דצייתי, מכל מקום חזינן דנהגו עלמא לצרף אע"פ שמשיחין שיחת חולין³⁹. וכן פסק השו"ע⁴⁰.

נער שהגיע לשנת י"ג, והיא מעוברת, אם חודש העיבור בכלל: כתב הגהות מרדכי על פי הירושלמי, שסימנים מאחרים לבוא אם עיברו השנה⁴¹. ולכן, לענין כל דבר שבקדושה, הן לתפלה הן לזימון, אין משלים עד שיהא בן י"ג שנה וחודש העיבור בכלל⁴². וכן פסק השו"ע⁴³.

נולד בשנה מעוברת, והגיע לשנת י"ג, ואינה מעוברת: כתב האגור, אם נולדו שני נערים

ולאו בר קדושה הוא.

36. ואפילו יש שם עשרה בלא הוא נכון להמתינו כדי שיזכה גם הוא כדפרישית ובלבד שיהא שהות להתפלל.

37. או"ח נה, ו-ז. כתב המשנ"ב (ס"ק לב) הוא הדין יותר מאחד ובלבד שישארו רובם שאין מתפללים שמונה עשרה ויכולין לענות עמהם. ויש מחמירין ביותר מאחד. ובשן בודאי אין לצרף אפילו במקום הדחק ביותר מאחד, כי בלאו הכי יש הרבה פוסקים המחמירים בישן, וכדלקמיה. מקורות - הגהות מיימוניות (הל' תפילה ח, ז, אות ט).

38. על פי דברי רבינו תם שצירף תינוק המוטל בעריסה.

39. וכתב האגור: אף על גב דלבי מגמגם, דשמא (יבמות ק"ד א') כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו. מהרי"ל. וכדאי הוא מורי ז"ל לסמוך עליו.

40. או"ח נה, ו. כתב המשנ"ב (ס"ק לג), עיין בפמ"ג שכתב דהוא הדין לענין זימון עשרה גם כן ישן מצטרף לדעת הש"ע, כמו לענין תפלה. ולענין קריאת התורה ונשיאת כפים צ"ע. אך לענין קריאת המגילה בודאי אין הישן מצטרף לעשרה לכו"ע, דבמגילה בעי עשרה לפרסומי ניסא, ובשן ליכא פרסום. עוד כתב המשנ"ב (ס"ק לד) ועיין בט"ז שחולק לענין ישן וסבירא ליה דאין מצטרף והסכים עמו הפרי חדש דישן חשיב כשוטה עיי"ש. על כן לכתחילה בודאי צריך להקיצו ועכ"פ לעוררו שיהיה מתנמנם. ועיין בביה"ל. מקורות - אגור (סי' רנב). מהרי"ל (הו"ד בב"י).

41. דאמרינן בירושלמי (כתובות פ"א סוף ה"ב), דחזרת בתולים תוך שלוש שנים לבתולה, ואיחור סימנין תלוין בעיבור החדש של שנה, דכתיב (תהלים נז, ג) "אֶקְרָא לְאֱלֹהִים עֲלִיּוֹן לֵאמֹר גִּמְרֵ עֲלִי", פירוש, גומר ומסכים לבית דין של מטה בעיבורם. ואם עיברו השנה, בתוליה חוזרין. וגם הסימנין מאחרין לבוא אם עיברו השנה.

42. כדמשמע פרק השואל (בבא מציעא ק"ב ב') גבי ההיא דמרחץ וגבי משכיר בית לחבירו.

43. או"ח נה, ט. ולכן, הנולד בראש חודש ניסן ושנת י"ג מעוברת, אינו נעשה בר מצוה עד ראש חודש ניסן. וכתב המשנ"ב (ס"ק מב) דכיון שנכנס תחלת היום משנת י"ד ואפילו שעה אחת ואפילו רגע אחת סגי. ואפילו נולד בסוף יום ראש השנה, כיון שעדיין הוא ודאי יום, נעשה בן י"ג שנה בתחלת ליל ראש השנה של שנת י"ד. ואם היה בין השמשות בעת הלידה דיינין ליה לספק, ואזלינן לחומרא בכל דבר שהוא מדאורייתא. מקורות - הגהות מרדכי (יבמות, פרק החולץ, סי' קטז).

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דבליצקי זצ"ל,
ויבדלחט"א הרב אשר וייס
והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

בשנה מעוברת, האחד בכ"ט אדר א', השני בא' אדר ב', ושנת י"ג אינה מעוברת, הראשון יצטרך להמתין עד כ"ט לחודש, וזה שנולד אחריו יהיה בר מצוה כבר בא' בחודש⁴⁴. וכן פסק השו"ע⁴⁵.

נולד באדר, ושנה י"ג מעוברת, האם יחכה לאדר ב': כתב מהר"י מינץ, מי שנולד בשנה פשוטה באדר, ונעשה בר מצוה בשנה מעוברת, אינו נעשה בר מצוה עד אדר השני. וכן פסק הרמ"א⁴⁶.

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות ברכת המזון, סימן קצט)

י. קטן שהגיע לעונת הפעוטות ויודע למי מברכין, מזמנין עליו ומצטרף בין לשלשה בין לעשרה.

הגה: ויש אומרים דאין מצטרפין אותו כלל עד שיהא בן שלש עשרה שנה דאז מחזקין ליה כגדול שהביא ב' שערות (הרא"ש והמרדכי פ' ג' שאכלו וטור) וכן נוהגין ואין לשנות; וחרש ושוטה אם מכונים ומבינים מצטרפין לזמון, אף על פי שאין החרש שומע הברכה (מהרי"ל).

(או"ח, הלכות תפילה, סימן נה)

ד. יש מתירין לומר דבר שבקדשה בתשעה וצרוף קטן, שהוא יותר מבן שש ויודע למי מתפלל, ולא נראין דבריהם לגדולי הפוסקים, והוא הדין דעבד ואשה אין מצטרפין.

44. ונראה ללמוד כן מהא דגרסינן בערכין בפרק המוכר את שדהו (ל"א ב') אמר רבי אבא בר ממל מכר שני בתי ערי חומה אחד בט"ו באדר ראשון ואחד באדר השני, זה שמכר לו באדר השני כיון שהגיע יום אחד באדר של שנה הבאה, עלתה לו שנה. זה שמכר לו בט"ו של אדר הראשון, לא עלתה לו שנה עד ט"ו באדר של שנה הבאה. ואמר רבי אבא בר ממל נולדו לו שני טלאים אחד בט"ו של אדר ראשון ואחד בא' באדר השני, זה שנולד בא' באדר השני כיון שהגיע יום א' באדר של שנה הבאה עלתה לו שנה. זה שנולד לו בט"ו באדר הראשון לא עלתה לו שנה עד ט"ו באדר של שנה הבאה. ופירש רש"י נולדו לו שני טלאים והם בכורות ומוזהר להקריבן בתוך שנתן, דכתיב (דברים טו, כ) תאכלנו שנה בשנה. ב"י (עיי"ש).

45. או"ח נהי, וכתב המשנ"ב (ס"ק מג), אבל אם בשנת י"ג היה גם כן עיבור, אז בודאי היינו אומרים הנולד בראשון יהיה בר מצוה באדר ראשון, והשני באדר שני. מקורות - אגור (ה"ד בב").

46. או"ח נהי, כתב המשנ"ב (ס"ק מה), מי שנולד ביום ראשון בראש חודש כסליו והיו אז ב' ימים ראש חודש, ובשנת י"ג היה חשון חסר וכסליו אינו אלא יום אחד ראש חודש, אעפ"כ אינו נעשה בר מצוה עד ראש חודש כסליו. ומי שנולד בראש חודש כסליו, ולא היה רק יום אחד ראש חודש, ובשנת י"ג היו שני ימים ראש חודש, נעשה בר מצוה ביום א' דראש חודש. מקורות - מהר"י מינץ (שו"ת סי' ט).

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

- הגה:** ואפלו על ידי חמש שבידו אין לצרפו, מיהו יש נוהגין להקל בשעת הדחק. (הרא"ש ומרדכי והגהות מימוני פרק ח' מהלכות תפלה).
- ה. אם לא הביא שתי שערות אפלו הוא גדול בשנים דינו כקטן, עד שיצאו רב שנותיו שאז יתברר שהוא סריס, אם נראו לו סימני סריס קדם לכן דינו כגדול.
- הגה:** ומיהו אין מדקדקין בשערות, אלא כל שהגיע לכלל שנותיו מחזקין אותו כגדול, ואומרים לענין זה מסתמא הביא שתי שערות (מהרי"ק שרש מ"ט).
- ו. ואם התחיל אחד מעשרה להתפלל לבדו ואינו יכול לענות עמם, או שהוא ישן, אפלו הכי מצטרף עמם.
- ז. כשאחד מתפלל לבדו, נכון שהאחרים ימתינו מלומר קדיש, עד שיגמר כדי שיזכה גם הוא. (יו"ד, הלכות עבדים, סימן רסז)
- עט. המשחרר את עבדו עובר בעשה דלעולם בהם תעבדו (ויקרא כה, מו), ומתור לשחררו לדבר מצוה, אפלו היא מדבריהם, כגון שלא היו בבית הכנסת עשרה הרי זה משחרר עבדו ומשלים בו מנין עשרה, וכן כל כיוצא בזה.